

Tercüme / Translation

Hadiste İsnâd*

James Robson

Çev: Musa Erkaya**

Geçmişle ilgili yapılan açıklamalar için râviler zinciri (isnad) oluşturmak Arap edebiyatının bilinen bir özelliğidir. Sadece hadis kitapları ile sınırlı olmayan bu özellik, ilk elden delillere varıncaya kadar [râvileri] en titiz şekilde belgeleme amacına hizmet etmektedir. Hadiste isnad hayatî önemdedir zira isnadsız olduğu zaman hadisler değersiz kabul edilir. Nitekim isnadın hadis ilminin yarısı olduğu söylenir. Çünkü her hadis iki bölümden oluşur; (metin) ve onu güvence altına alan isnad.

İsnadı öven birtakım beyanlar, meşhur kişilere atfedilmiştir: İbn Sîrîn (ö. 110), “Bu ilim [hadis] dindir, o halde dininizi kimden aldığınıza dikkat edin.”¹ demiştir. O ayrıca [Önceleri] isnadı sormazlardı. Karışıklıklar (fitne) ortaya çıkmaya başladıktan sonra ‘Bize râvilerinizin adlarını söyleyin’ demeye başladılar. Ehl-i sünneti takip edenlerin hadisleri kabul edildi; ehl-i bid’atinkiler kabul edilmedi.”² demiştir. Bir defasında Zührî (ö. 124) isnadlarını zikretmeksizin

* Bu makale, “*The Isnad in Muslim Tradition*” adıyla Transactions of The Glasgow University Oriental Society (1953-1954)/15, 15-26 sayfaları arasında yayımlanmıştır. Mütercime ait olan ifadeler [] içerisinde gösterilmiştir.

** Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı,
musa.erkaya@selcuk.edu.tr, orcid: 0000-0002-3961-2659

1 Müslim, *Sahih*, Mukaddime (*el-isnâdu mine’-d-dîn*). [Krş. Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu’s-Sahih*, thk. M. Fuad Abdülbâkî, (İstanbul: Çağrı Yay., 1992), Mukaddime, 5, (1/14)].

2 Müslim *a.g.e.*; [Krş., Müslim, Mukaddime, 5, (1/16)]; Tirmizî, *Ebvâbu’l-ilel*; [Krş., Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. İbrahim Atve İvaz, (İstanbul: Çağrı Yay. 1992), *İlel*, 47, (5/736)]. Zehebî, *Mizân*, 1/3.

defaatle hadis nakleden İshâk b. Ebû Ferve'yi "Allah canını alsın Ey İbn Ebû Ferve! Seni Allah'a karşı cesaretlendiren şey nedir ki hadisine isnad eklemedin! Bize dizginsiz ve yularsız hadisler rivayet ediyorsun!"³ diyerek azarlamıştır. [16] Yezîd b. Züray' (ö. 128): "Her dinin muhafızları vardır, bu dinin muhafızları da isnadlı hadis rivayet edenlerdir." demiştir.⁴ Evzâî (ö. 157) ise "İlmin yok olması isnadın yok olmasından başka bir şey değildir."⁵ demiştir. Süfyân es-Sevrî de (ö. 161) "isnad mü'minin silahıdır."⁶ demiştir. Keza o "İsnad hadisın süsüdür, kim ona özen gösterirse mutlu olur."⁷ da demiştir. Abdullah b. Mübârek (ö. 181) demiştir ki "İsnad dindendir, eğer isnad olmasaydı şüphesiz ki her isteyen istediğini söylerdi."⁸ Keza o, "bizimle [bid'atçı] topluluk arasında güçlü ayaklar/payandalar yani isnad vardır."⁹ demiştir. Zayıf bir isnad için ise "Tuğladan payandalara [sağlam bir temele] ihtiyaç vardır."¹⁰ demiştir. Şâfî (ö. 204) ise "İsnadsız hadis alan kimse, geceleyn topladığı odunun arasındaki yılanı fark etmeyen kimse gibidir."¹¹ demiştir. İsnadın önemine dair bu kadar önemli değerlendirmeler karşısında, isnad sisteminin tam olarak tesis edildiği dönemde yaşayan İbn Kuteybe'nin (ö. 276) şu cümlesi şaşırtıcı değildir: "Hiçbir milletin, onların [müslümanlar]ki gibi bir isnadı yoktu."¹² Bazı Batılı bilginler, tüm bu sözlerin, atfedildiği kişilerin gerçek sözleri olduğunu kabul etmeyeceklerdir; ancak şimdilik biz, eleştiriye tâbi tutmaksızın sadece aktarılanları not ediyoruz.

Bu açıklamalara üç kişi daha eklenebilir. Bunlar, isimsiz olarak nakledilmiş olduğu için herhangi muayyen bir dönemle bağlantısı kurulamaz ancak kendi başlarına önem arz ederler. İlk iki görüş birbirinin farklı versiyonları gibi görünüyor. Biri diyor ki, "dinini isnadsız öğrenen, dama merdivensiz çıkmak isteyen gibidir. Peki göklere nasıl erişecek?"¹³ İkincisi ise "isnad, dama çıkmak

3 Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, s. 6.

4 Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, I/167; [Krş., Ebû Nasr Tâcüddin Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî – Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, (Beyrut: y.y. 1413), 1/314]. Hâkim, *Medhal* (Londra, 1953), s. 11.

5 Sübkî *a.g.e.* [Krş. 1/314].

6 Aynı yer. [Krş. 1/314].

7 Aynı yer. [Krş. 1/314].

8 Müslim, [Krş., 1/15]; Tirmizî, Sübkî, *a.g.e.* aynı yer. [Krş. 1/314].

9 Müslim, *a.g.e.* aynı yer. [Krş., 1/15].

10 Tirmizî *a.g.e.* aynı yer.

11 Cemâleddin el-Basrî, *el-İmdâd*, s. 3; Yine bk Hâkim, *Medhal*, s. 9.

12 ZDMG, X (1856) s. 1. [*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*. Yayımları 1847 yılında başlanan Alman şarkiyat araştırmaları dergisi. Hakkında geniş bilgi için bk., Hilal Görgün, "*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44/193-194].

13 Sübkî, *a.g.e.* [Krş. 1/314].

isteyenin merdiveni gibidir.”¹⁴ Üçüncüsü, sahih kanallardan öğrenmenin önemini vurgulayarak denmiştir ki; [17] “İnsanın şeyhleri, dindeki babaları ve kendisi ile âlemlerin Rabbi arasında bir bağıdır.”¹⁵

Şimdi, Batılı bazı yazarların görüşlerine dönebiliriz. Muir, *The Life Mohammad*¹⁶ [adli kitabının] girişinde hadisi bir miktar tartışır ve ilgili sorunlar hakkında eleştirel bir değerlendirmede bulunur. O, Müslümanların hadislerin sıhhatini test etmede en üst yöntem olarak isnada güvenmesine itiraz eder. Muir, hadislerin sahâbeden gelen unsurlar içerdiğini düşünmektedir ancak bunların bile tahrife maruz kaldığını ifade eder. O isnadtaki her şahidin aslında bağımsız bir otorite olduğunu savunur ve “değişikliklere ne kadar ve hangi tabakada izin verilip verilmediğini ya da herhangi biri tarafından [senede veya metne] yeni bir şeyin eklendiğini [idrâc] söyleyemeyiz” der.¹⁷ Daha sonra böyle bir değişimin meydana geldiğini gösterme fırsatımız olacak. Muir, hadislerin çoğunun sahte olduğunu farkındadır ancak hadislere nasıl isnad eklendiğini ele almaz.

Goldziher *Zâhiriten*'inde¹⁸, *Muhammedanische Studien*'inde¹⁹ ve birçok makalesinde hadislerin nasıl geliştirildiğinin anlaşılmasına yönelik değerli rehberlikler sunmuştur. O, hadislerin uydurulmasında çeşitli unsurların nasıl kullanıldığını farklı bölgelerin nasıl kendi hadislerine sahip olduğunu göstermiştir. Burada, mevcut tartışmamızla ilgili bir husus zikredilebilir. Goldziher İslam'ın ikinci asrına ait Mâlik'in *Muvatta*'ından²⁰ da bahsetmektedir. *Muvatta*, kelimenin kabul edilen anlamıyla bir hadis mecmuası değildir fakat fikhî hükümleri desteklemek için hadisleri kullanır. Goldziher Mâlik'in isnadını ayrıntılandırmak için katı bir sistemi olmadığına ancak çoğunlukla fikhî hükümlerinde isnadı sahabe nihayet bulan ve başka kusurları olan hadisleri esas aldığı gerçeğine dikkat çekmektedir.

Caetani, *Annali dell' Islam*²¹ adlı eserinde isnad oluşumunun hadislerin

14 Ahmet en-Nahlî, *Buğyetü't-tâlibin*, s. 31.

15 Aynı yer.

16 Weir'in baskısı. s. XXIX vd.

17 s. XLVI.

18 [Eser, Almanca 1884 Leipzig baskısı esas alınarak *Zâhirîler – Sistem ve Tarihleri* – adıyla Cihat Tunç tarafından Türkçeye çevrilmiş ve 1982 yılında Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi tarafından yayınlanmıştır].

19 [İki cilt olan bu eserin I. Cildi Cihat Tunç, II. cildi ise Mehmed Said Hatiboğlu tarafından *İslâm Kültürü Araştırmaları* adıyla Türkçeye çevrilmiş ve Otto Yayınevi tarafından Ankara'da 2019 yılında basılmıştır].

20 Muh. Stud., II, s. 213 vd.

21 Paragraf 9 vd. [1905-1926 yılları arasında Milano ve Roma'da büyük boy on cilt halinde neşredilen eser Hz. Peygamber'in hayatı ile başlar ve hicretin 40. yılına kadar gelir. Kitabın tamamı Hüseyin Cahit (Yalçın) tarafından Türkçeye tercüme edilmiş,

oluşumunun ardından geldiğini ve eş zamanlı olmadığını ileri sürer. [18] O, isnadın Müslüman fetihleriyle [ortaya çıkan] yeni medeniyetin ihtiyaçlarının bir sonucu olduğunu ve Arabistan dışındaki şehirlerin kültürlü hayatından gelen belirli bir ilmi görünüme sahip olduğunu savunur. Caetani, isnad fikrinin ilkel Arapların doğasına oldukça yabancı olduğu kanaatindedir ki açıkça bütün Arapları neredeyse cahil ve kanunsuz vahşiler seviyesinde görmektedir. Bu oldukça haksızdır. Lammens,²² gelişmiş dillerindeki mükemmellik dikkate alındığı zaman Bedevilerin ilkel milletler seviyesine indirilemeyeceğini öne sürmüştür.²³ Öyle ki, dış dünya ile ticarî ilişkileri olan kentlileri vahşiler olarak addetmek için çok daha az sebep vardır.

Caetani, Taberî'nin naklettiğine göre, en eski sistematik hadis müdevvini Urve b. ez-Zubeyr'in (ö. 94), hiçbir isnad kullanmadığını ve Kur'an'dan başka hiçbir kaynaktan da nakilde bulunmadığını söylemiştir. Bu yüzden o, [Hz.] Peygamber'in vefatından altmış yılı aşkın bir süre sonra Abdülmelik (yaklaşık 70-80) zamanında, isnad zikretme uygulamasının mevcut olmadığı görüşündedir. Böylece o, *isnad* sisteminin başlangıcının Urve ve İshâk (ö. 151) arasındaki döneme konumlandırılabilceği sonucuna varmıştır. Çünkü İbn İshâk, daha sonraki müelliflerde bulduğumuz kadar kesin veya tam bir formda olmasa da isnadlardan yararlanmıştır. Vâkıdî (ö. 207) ve kâtibi İbn Sa'd (ö. 230) zamanında isnad gelişmiş fakat henüz mükemmelleşmemiştir. Caetani'ye göre isnadların büyük bölümü, ikinci yüzyılın sonundaki ve belki de üçüncü yüzyıldaki hadisçiler tarafından bir araya getirilip oluşturulmuştur. Bununla birlikte o, bunun yalnızca bir tahrif olmadığını aynı zamanda ilmi ve sistematik eğilimlerden kaynaklanan rivayetin tarihî sürecini farazî olarak inşa etme girişimi olduğunu söylemiştir.

Bu iddialar, Joseph Horovitz'in *Alter und Ursprung des Isnâd [İsnadın Yaşı ve Kökeni]*²⁴ başlıklı önemli makalesinde geniş bir şekilde cevaplandırılmıştır. Bu makalede ileri sürüldüğüne göre [Hz.] Peygamber'e ilişkin farklı olaylar belki de bu olaylarda rol alanlar tarafından anlatılmış ve rivayet sirkülasyonu gerçekleştirilmiştir. Hadis müdevvinlerinin ilmi gayreti erken aşamada harekete geçmiş ve malzemelerini [Hz.] Peygamber'in vefatından yaklaşık altmış veya

ancak sadece hicretin 12. yılına kadar olan kısmı *İslâm Tarihi* adıyla yayımlanmıştır (I-X, İstanbul 1924-1927). Eser hakkında geniş bilgi için bk., Mahmut H. Şakiroğlu, "Caetani, Leone", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/544-545].

22 [Henry Lammens (1862-1937). Belçikalı şarkiyatçı. Hakkında bk., Ahmet Kavas, "Lammens, Henry", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/98].

23 *L'İslam, Croyances et Institutions*, (Beyrut, 1926), s. 12

24 *Der Islam*, C. VIII (1918).

yetmiş yıl sonra elde etmişlerdir. Az sayıda sahâbe halen hayatta idi, fakat ailelerinde ve kabilelerinde rivayetler mevcuttu. Horovitz siyer ile hadis arasındaki yakın ilişkiyi vurgular ve İbn İshâk ve Vâkîdî’de musannef eserlerde ve özellikle müsned eserlerde benzeri olmayan çok fazla hadisin bulunmadığını bildirir. [19] O, İbn İshâk’ın çoğunlukla kaynaklarını zikretmediğini kabul eder ve hocalarından sorumluluğunu kabul ettikleri bilgiler aldığıında bu rivayetleri isimlerine isnad ettiğini söyler.

Horovitz isnadın biçiminin daha sonraki teoride olduğu kadar iddialı olmadığını kabul eder fakat İbn İshâk ile Buhârî arasındaki farkın Caetani’nin ileri sürdüğü kadar büyük olmadığını gösterir. Bizzat Buhârî’de kaynaklardan muğlak şekilde aktarım ve tek bir rivayete eklenmiş birleşik isnadların örnekleri vardır ki, bu da İbn İshâk’ta genellikle kusur sayılmıştır. O, isnadın Zührî tarafından bilindiğini ve onun zamanından daha eski olduğunu söyleyebilirsek de ne kadar eski olduğunu söyleyemeyeceğimizi belirtir. Goldziher’in Zührî’nin bileşik isnadı bildiğini gösterdiğine işaret eder ve ancak münferit isnadın daha önce mevcut olması halinde birleşik isnadın kullanılabilceğini iddia eder. Urve’nin isnadı bildiğini reddedenlerle hemfikir değildir ancak konunun tartışmalı olduğunu kabul etmektedir. Caetani, Urve’nin ancak daha sonraki musannifler tarafından isnadla ilişkilendirildiğini açıklamıştır. Sprenger çok daha önce Urve’ye atfedilen isnadların gerçek olmadığını ileri sürmüştü fakat Horovitz onun bütün isnadlarını dikkate almadığına işaret etmiştir. Sprenger sadece Halife Abdülmelik’e yazdıklarına atıfta bulunmuş, Horovitz ise birinin soru sorulduğunda yazdıkları ile ilmî çevrelerde yaptıkları arasında bir fark olduğunu savunur.

Horovitz’in vardığı sonuç, isnadın hadis literatürüne ilk girişinin birinci yüzyılın son üçte birinde olduğudur. [Otto] Loth [1844-1881], isnadın İslâm’ın üçüncü neslinde/tabakasında önemli bir sorun haline geldiğini daha önce ileri sürmüştü. Sonra Horovitz isnad fikrinin izini Talmud ekollerinin uygulamasında izini sürer ve Müslüman bilginlerin, kronolojik isnad düzenini geliştirdiklerini söyler. Kronolojik isnad düzenini Yahudiler onlardan öğrenmişlerdir.

Profesör Schacht özellikle fikhî hadisler ve onların gelişimi ile meşgul olmuştur.²⁵ O, Şafî’den iki nesil önce sahâbe veya tâbiünden gelen hadislerle atıfta bulunmanın bir kural olduğunu ve [Hz.] Peygamber’den gelenlere başvurmanın ise istisna olduğunu ileri sürer. Bu nedenle, genel olarak sahâbe ve tabiünden gelen hadisler [Hz.] Peygamber’den gelen hadislerden daha eskidir.²⁶ [20] O, isnadları hadislerin en keyfi kısmı olarak adlandırır. İsnatlar, görüşlerini erken

25 *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* (Oxford, 1950).

26 s. 3.

otoriterlere dayandıran belli gruplarca geliştirilmiştir.²⁷

İsnadlara yöneltilen tenkitler çok kapsamlıdır ve isnad kullanımının geç bir gelişme olduğunu göstermek üzere bazı güçlü iddialar ileri sürülmektedir; fakat bunları bütünüyle kabul etmekte insan tereddüt ediyor. Şüphesiz birçok isnad uydurulmuştur. Nitekim başka şekilde olamaz, zira eksiksiz bir isnadı haiz olup gerçekten [Hz.] Peygamber'e kadar gitmeyen birçok hadis vardır. Ancak bu, tüm isnadların [Hz.] Peygamber'e sahte bir şekilde isnad edildiğinin söylenmesini haklı çıkarmaz. Schacht, değişen şartlar ve hukuk düşüncesindeki gelişmeler, yeni düzenlemeleri gerektirdiği için iddialarının başka alanlara göre daha fazla geçerli olabileceği bir alan olan ahkâm rivayetleriyle ilgilenmiştir. Ama insan bu iddianın fazlaca genelleyici olup olmadığını merak ediyor.

Schacht'ın fikhî hadislerin uydurulması ve belgelenmesiyle ilgili iddiasının gücünü kabul etsek bile, [Hz.] Peygamber'in hayatı hakkındaki tüm malzemenin aynı durumda olduğuna inanmak güçtür. Schacht normal kanallar vasıtasıyla görgü tanıklarından nakledilen güvenilir bir bilgiye sahip olmadığımızı kanıtlar. O, Goldziher'in konu hakkındaki şüpheciliğini onaylayarak konuşur ve hadisin tarihi/otantik özü fikrinin temelsiz olduğunu ileri sürer.²⁸ Dr. Watt, "bu sağlam "öz"ün muhtemelen genellikle düşünülenenden daha geniş olduğunu" ileri sürmüş ve otantik özün "örneğin, hukukî unsurlara sahip olanlarla karşılaştırıldığında, [Hz.] Muhammed hakkındaki hadislerdeki tarihi unsurun ayırıcı özelliği olduğunu"²⁹ söylemiştir. Kanıtlaması güç olmakla birlikte ben de bu görüşe meyilliyim. [Hz.] Peygamber'in kişiliği, takipçileri üzerinde öyle bir izlenim bırakmıştır ki, onun hadislerde verilen tasvirinin tümüyle geç bir gelişme olduğuna inanamayız. Fakat teoride hadisin hakiki bir öz içerdiğine inanabilirsek de hadislere eklenen isnadlar bize neyin hakikî olduğunu tanıma yollarını sağlar mı? Böyle bir görüşü desteklemek için onların gerçekten muttasıl bir rivayet zincirini temsil ettiklerine dair elimizde bulunandan daha fazla delile ihtiyacımız var. [21] Yine de bu, tüm sistemin sonraki zamanlar[da ortaya çıkmış] bir sahtecilik olduğu anlamına gelmez. İsnad, bir noktaya uzanmalıdır ve hiç şüphesiz ayırması zor olsa da gerçek unsurlar içerir.

Bir isnadın ne kadar erken ortaya çıkmış olduğunu bekleyebileceğimizi sormak yerinde olur. [Hz.] Peygamber'in vefatından sonra sahâbiler onun hakkında hikâyeler anlatmış olmalı ve bunlar sahâbe "[Hz.] 'Peygamber'in şöyle şöyle söylediğini işittik veya şöyle şöyle yaptığını gördük" dese ya da sadece "[Hz.] Peygamber şöyle söyleyip şöyle yaptı" dese de hiçbir istifhama

27 s. 163 vd.

28 s. 4.

29 *Muslim World*, C. XLII (1952), s. 171.

gerek kalmadan kabul edilmiş olsa gerektir. O dönemde kaynak/otorite talebine ihtiyaç duyulmazdı. İsnad gibi bir şey ilk defa İslâm'ın birinci asrının ortalarında beklenebilir. O zamana kadar ashâbın çoğu ölmüştü ve [Hz.] Peygamber'i görmemiş olanlar onun hakkında hikâyeler anlatacaklardı. Bu nedenle, bazılarının aklına bu kişilerden kaynak istemesi gelmiş olabilir. Katı/değişmez bir sistemin gelişmesi çok tedicî olmalıdır. Biz biliyoruz ki, İbn İshâk ikinci asrın ilk yarısında verdiği bilgilerin çoğunu isnadsız, geri kalanının çoğunu da muttasıl olmayan/munkatî' bir isnadla verebilmektedir. Kendisinden öncekiler ise çok büyük bir ihtimalle, bilgilerini belgeleme konusunda daha az titizlik göstermişlerdi. Fakat isnadın Zührî dönemine ait bir gelişme olduğunu ve Urve tarafından bilinmediğini varsaymakta haklı değiliz. Gelişmiş sistem yavaş bir büyüme gösterirken, isnadın bazı unsurları halkın talep edeceği kadar erken bir dönemden itibaren var olmuştur.

İbn Sîrîn, insanların ancak iç savaştan sonra sened sormaya başladığını söylemiştir. Schacht buna değinir ve "Emevî hanedanının sonlarına doğru Halife Velid b. Yezid'in (h. 126) öldürüldüğü tarihte başlayan iç savaşın, [Hz.] Peygamber'in sünnetinin hala geçerli olduğu eski güzel günlerin sonu olduğunu" söyleyerek busözün gerçekten 110 yılında vefat eden İbn Sîrîn'e atfedilemeyeceğini savunur.³⁰ Bu konuda ciddi şüphelerim var. Anılan zamanda kuşkusuz bir iç savaş vardı ancak bu ilk değildi. [Hz.] Ali ile Muâviye arasında İslâm'da günümüze kadar gelen bir kırılma yaratan bir iç savaş var ama muhtemelen bu dikkate alınmayacak kadar erken bir dönem. [22] Çok daha muhtemel olanı Abdullah b. ez-Zübeyr'in kendini halife ilan ettiği iç savaştır. Mâlik, *Muvatta*'da İbn Ömer'in fitne esnasında Mekke'ye gitmeyi arzu ettiğini aktarır. İbn Ömer, eğer Mekke'ye girmekte güçlük çekerse, Hudeybiye antlaşmasının yapıldığı yıl, Kâbe'yi ziyaret etmesi engellendiği zaman [Hz.] Peygamber'in yaptığı gibi davranacağını söyler.³¹ Şartlar Abdullah'ın Mekke'de kuşatıldığı 64 veya 72 yıllarına uyuyordu. İbn Sîrîn'in 33 yılında doğduğu söylendiğine göre, o dönemde olanlar hakkında net şekilde konuşabilecek yaşta olmalıydı. Ayrıca, Schacht'ın eski güzel günlerin 126'da sona erdiğine dair tarihlemesine de itiraz edilebilir. Bir hadis, [Hz.] Peygamber'in en hayırlı neslin kendi nesli olduğunu, sonra onları takip edenlerin, sonra onları takip edenlerin olduğunu ifade eder. Bir tarikte, üçüncü bir nesilden söz edip etmediği konusunda şüphe ifade edilir. Buradaki uyarı, anılan dönemden sonra işlerin daha da kötüye gideceği yönündedir.³² Bu, İbn Zübeyr zamanındaki fitne dönemine denk gelir, ikinci yüzyıl kadar geç başlayan bir bozulmaya değil. Bundan dolayı kendisine atfedilen sözlerin İbn Sîrîn'e ait olduğuna inanmak

30 s. 36 vd; keza s.71 vd.

31 Hac, 99.

32 Buhârî, *Şehâdât*, 9; el-Eymân ve'n-nüzûr, 10, 27; Ebû Dâvud, *Sünnet*, 9 ve başka yerler.

için bir sebep vardır. Buna itibar edilirse, Horovitz'in, isnadın hadis literatürüne birinci yüzyılın son üçte birinde girdiği görüşünü destekleyecektir. Zira bu kadar erken kullanılmış olması kısa zamanda yazı ile kaydedilmesine imkân verecektir.

Müslüman hadisçilerden yüksek saygı gören ancak Schacht'ın iki gerekçe ile güvenmediği Mâlik - Nâfi - İbn Ömer isnadı hakkında bir şeyler söylenebilir. Schacht, Mâlik'in Nâfi'yi doğrudan dinleyemeyecek kadar küçük olduğu için, olsa olsa Nâfi'den rivayet edilen ve işitmiş gibi naklettiği hadisleri içeren bir kitabı ele geçirmiş olabileceğini söylüyor.³³ Mâlik'in doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte İbnü'l-Kayserânî kesin olarak 93 yılında doğduğunu söylemektedir. Şayet öyleyse, Nâfi' vefat ettiğinde o 24 yaşında olacaktı. Birkaç yıl sonra dünyaya gelmiş olsa bile, Nâfi'den hadis işitecek yaşta idi. Bu nedenle hadislerini yalnızca yazılı biçimde almış olabileceğini öne sürmek için hiçbir sebep yoktur. [23] *Muvatta'*daki isnad normalde bilginin nasıl alındığını göstermez. Çünkü genellikle kaynağı belirtmek için 'an kullanılır ancak bazen Mâlik bilgiyi Nâfi'den şifâhî olarak aldığı belirtir. Bunun bir göz boyama olduğunu mu kabul edeceğiz? Ben, bu tür pasajların Mâlik'in gerçekten Nâfi ile görüşüp, ondan hadis işittiğine işaret ettiğine inanmayı tercih ediyorum.

Schacht'ın bu isnadın şüphelenmesinin ikinci sebebi ise bunun bir aile isnadı olması ve Nâfi'in İbn Ömer'in azatlısı olmasıdır.³⁴ Hadisler aile içinde nakledildiği zaman oldukça güvenilir olarak kabul edilir ancak Schacht bunun uydurma hadislerin yayılmasının bir aracı olduğunu iddia eder ve bunu kanıtlamak üzere örnekler verir. Ancak aile isnadları uydurma hadisleri desteklemek için kullanılmışsa -bu açık bir gerçek- her aile isnadının uydurma olduğunu söylemek doğru mudur? Aile isnadı uydurma hadislere göstermelik delil sağlamak için mi icat edildi yoksa daha sonra model olarak hizmet edecek gerçek aile isnadları var mıydı? Bunların, belgelemenin orijinal bir özelliği olduğunu kabul etmek ancak insanların uydurma hadisleri desteklemek için bu tür isnadları sıklıkla kopyaladıklarının farkında olmak daha doğru görünüyor. Bu sebeple, aile isnadlarının gerçekten var olduğuna inanmakla birlikte ki kimse bunları[ın tamamını] olduğu gibi kabul etmeyecektir.

Schacht, Şâfi'nin Mâlik'i isnadlarındaki kusurları gizlemekle nasıl itham ettiğine dikkat çekmiştir. Ancak Şâfi, bu isnada itiraz etmemiş gibi görünüyor. Çünkü Şâfi - Mâlik - Nâfi - İbn Ömer rivayeti altın zincir olarak kabul edilmiştir.

İbn İshâk'ın isnadlarının daha sonraki eserlerde nasıl muhafaza edildiğini gösteren birkaç örnek:

33 s. 176 vd.

34 s. 177, s. 170 vd.

1. Lafzı çok benzer olan bir hadise sahip aynı isnada örnek: [Hz.] Ömer'in, [Abdullah] İbn Übey'in mezarı başında [Hz.] Peygamber'in cenaze namazı kılmasına itiraz etmesi hadisini İbn Hişâm, IV/196 vd.³⁵ ve Buhârî, Cenâiz, 85'te verilmesi.

2. Bazen aynı isnadı, özü itibarıyla aynı ancak farklı lafızlarla, hazif veya ziyâdelere sahip hadise eklenmiş buluruz. İbn Hişâm I/220 ve Ahmed b. Hanbel, Müsned, I/218'de, göktaşlarının neden düştüğüne dair benzer rivayetler vardır ancak İbn Hişâm aynı isnadla İbn Abbâs'ın bunu ensarın bazılarında aldığı söyler. [24] Ahmed ise asıl râvi olarak İbn Abbâs'ı verir.

İbn Hişâm II/215 ve Muvatta', Hudûd, 11'de aynı isnadla, Yahudilerin zina yapan bir erkek ve kadın hakkında [Hz.] Muhammed'e danışıklarına dair bir olay nakleder. Mâlik'in tariki daha kısa, fakat olay aynıdır. İbn Hişâm, II/213'te, detayların aynı olmadığı farklı bir isnadla başka bir versiyon nakleder. İbn İshâk ve Mâlik'in aynı kaynaklardan alıntı yaptıklarında aynı fikirde olmaları önemlidir.

İbn Hişâm III/1403 ve devamı ile Ahmed b. Hanbel, Müsned V/431 birbirlerine yakından bağlantılıdır. Çünkü Ahmed hadisi Yezîd b. Harun'dan o da isnadını naklettiği İbn İshâk'tan alır. Hadis, [Hz.] Muhammed'in Uhud'da öldürülenlere bakışını haber verir. İki tarihin lafızları genellikle çok farklı olsa da temel bir fark yoktur.

3. Bazen, isnad aynı iken ayrıntılar aynı değildir. İbn Hişâm, II/44 vd.; Buhârî, Kefâlet, 4 ve Menâkibu'l-Ensâr, 45'te [Hz.] Ebû Bekir'i himaye eden ve geç de olsa sözünden dönmesine izin verilmesini isteyen İbn Dagina (veya Dügünne)³⁶ hakkında esas olarak aynı olayı anlatır. Ancak ayrıntılarda yine de farklılıklar mevcuttur.

4. Bazen de isnad aynı olduğu halde ayrıntıların çoğu farklıdır. İbn Hişâm, III/372 ve Buhârî, Şürût, 14, Hayber'de haince yaralandığını ve babasının harekete geçtiğini anlatan İbn Ömer'e kadar uzanan bir isnada sahiptir. Fakat bunların muhtemelen aynı olayı ele alması hedeflenmiş olsa da ayrıntılar mutabık değildir.

İbn Hişâm, IV/219 ve Muvatta', Hac, 180, her ikisi de aynı isnadla, başkaları ihramdan çıkarken [Hz.] Peygamber'in ihramlı kalmaya devam ettiği bir olayı haber verir. Bunun için ileri sürdüğü sebep her iki tarihte de aynıdır ancak buna yol açan şartlar farklıdır.

35 İbn Hişâm, 1936 tarihli Kahire baskısından nakletmiştir.

36 [Üç sahâbi bu lakapla tanınmaktadır. bk. Nebi Bozkurt, "İbnü'd-Dügünne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 21/16-17.

İbn Hişâm, IV/292; Buhârî, Vudû, 45 (Krş. Ezân, 39), Meğâzî, 83 ve Müslim, Salât, 91, hepsi de [Hz.] Peygamber'in son hastalığı ve Aişe'nin evinde tedavi edilme talebiyle ilgili bir hadis için aynı isnadı kullanıyorlar. Fakat bu ayrıntı ve Müslim'de, hastalığının Meymûne ile birlikte iken ağırlaştığına dair ifade dışında, Buhârî ve Müslim'deki hadisin formu İbn Hişâm ile örtüşmektedir.

5. [25] İsnadları ıslah etme çabalarına dair işaretler mevcuttur. İbn Hişâm, IV/216'da, İbn İshâk - "hiç kimsenin şüphe etmediği" bir kimse - Ebû Hüreyre isnadı ile gelen, kıyamet kopmadan önce otuz deccâlin çıkacağına dair bir hadis vardır. Ebû Dâvûd, *Melâhim*, 16'da biri Abdullah b. Mesleme - Abdülaziz b. Muhammed - el-A'lâ'dan; - babası - Ebu Hureyre; diğeri ise Ubeydullah b. Muâz - babası - Muhammed b. Amr - ; Ebu Seleme'den; onun da Ebu Hüreyre şeklindeki iki ayrı tarihte aynı bilgi mevcuttur. Ebû Dâvud'un aynı nihai kaynak için İbn İshâk'tan daha iyi isnadlar temin edebildiği açıktır.

İkinci maddede verilen son örnekte İbn İshâk'ın isnadı Zührî - Abdullah b. Sa'lebe'dir. Ahmed'de de böyledir. Ancak aynı sayfada Ahmed'in, Câbir b. Abdillâh'a kadar uzanan bir rivayete dair başka bir ifadesi daha var. [Hz.] Peygamber vefat ettiğinde Abdullah b. Sa'lebe yaklaşık altı yaşında idi ve bu sebeple [Hz.] Peygamber'in yaptıklarına ilişkin ilk kaynak olarak kabul edilemez. Câbir'e kadar uzanan tarikin, isnadı iyileştirmeye yönelik bir girişim olduğu düşünülebilir.

Bu örnekler, isnadları değişmese de isnadlarıyla birlikte nakledilen hadislerin az ya da çok değiştiğini göstermektedir. Biz Muir'in bunun böyle olabileceğini nasıl önerdiğini zaten belirtmiştik.³⁷ Lafız ve ayrıntılarda farklılıklar olmasına rağmen bazı örnekler, bilginin özünün değişmeden kalabileceğini göstermektedir. Bu da süreç içerisinde lafız biraz değişse bile bilginin düzenli kanallarla iletildiğini düşündürmektedir. Hadisin unsurlarını oldukça erken bir tarihten itibaren takip edebildiğimizde, genellikle bunların ilk biçimlerine son derece sadık kaldıklarını görürüz. Çünkü anlam değişmediği sürece lafız değişikliğinin fazla bir önemi yoktur. Dolayısıyla, bildiğimiz şekliyle hadisin bünyesine ne kadar çok sahte malzeme katılmış olursa olsun, bazı erken dönem gerçek materyallerin var olduğu görülmektedir.

İsnadın, hadislerin doğruluğunun garantisi olmadığı, tamamıyla Batılı eleştirel yaklaşımdan kaynaklanan bir bakış açısı değildir. Müslüman hadisçiler, genel olarak kendilerine atfedilen ölçüde, görünüşte sağlam olan isnadlarla yanılmadılar. Hâkim (ö. 405) *Ma'rifetu ulûmi'l-hadis* adlı eserinde bunun bazı örneklerini verir.³⁸ [26] O, râvilerinin tamamı güvenilir olan bir isnadı aktarır

37 bk. s. 17.

38 s. 58 vd.

fakat eklendiği hadiste hata olduğuna işaret eder. Yine o, Mâlik'in Zührî'den, onun Urve'den, onun da Aişe'den aldığı isnadla başka bir hadis nakleder ve imamlar ve sika râviler tarafından nakledilmesine rağmen, Mâlik'in hadisleri açısından bunun yanlış olduğunu söyler. Hâkim bir başkasından daha nakilde bulunur ve sika râviler bunu kendisinin naklettiği gibi aktarmış olsalar da temelde hatalı ve zayıf olduğunu söyler. O, sağlam/sahih olanın sadece nakledilme şekliyle değil, anlama, ezberleme ve çokça duyma yoluyla bilinebileceğini ileri sürer. Buhârî ve Müslim'in rivayetlerinin tamamını kabul etmekle birlikte, sahih görünen diğer rivayetlerin ancak konu hakkında bilgi sahibi kişilerle tartışıldıktan sonra hatasız olduklarının kabul edilebileceğini söylemektedir.

Kısaca başka bir konuya da değinilebilir. Batılı bilim insanları, hadisler konusunda otorite olarak kendisinden en fazla rivayette bulunulanların genellikle [Hz.] Peygamber'i Mekke döneminden itibaren takip edenlerden ziyade daha genç sahâbe olduğuna dikkat çekmişlerdir. Örneğin, Tayâlisî *Müsned*'inde [Hz.] Ebû Bekir'den sadece 9, [Hz.] Ömer'den 62, [Hz.] Osman'dan 16, Talha ve Zübeyr'den 3'er hadis rivayet ederken, Ebû Hüreyre'den 303 hadis nakletmektedir. Rivayetin genç sahâbîlere dayanması genellikle hadisçilerin dürüstlüğüne karşı bir argüman olarak ileri sürülmüştür. Fakat Profesör Fück'ün işaret ettiği gibi bu daha çok onların dürüstlüğü lehine bir argümandır.³⁹ Eğer bütün isnadlar uydurulmuş olsaydı, ilk sahâbîlerden bol miktarda isnad üretmek kolay olurdu. Hadisçilerin bunu yapmamış olması, onların rivayetlerinde sandığımızdan daha fazla hakikat bulunup bulunmadığını merak etmemize neden oluyor.

Bu tartışmada hiçbir sansasyonel sonuca varılmadı. Ancak umarım, isnadların dikkate alınmayı hak ettiği ve bazen bize İslâm'ın ilk dönemleri hakkındaki bilgilerin nasıl nakledildiğini aktardığı konusunda yeterince şey söylemiştir.

39 ZDMG, XCII, (1939) s. 17.